

Disertace Ivana Prchlíka s názvem *Poslední pohané a jejich postavení v christianisovaném římském imperiu*, Praha 2012, str. 304,

je příkladem práce, jejíž téma je velmi dobře zvoleno vzhledem k diskusi vedené ve vědeckém světě dlouhou dobu řadou významných badatelů, jejichž jména lze číst v seznamu sekundární literatury čítající mnoho položek na str. 282-304; v přebohatém poznámkovém aparátu Ivan Prchlík s jejich názory buď souhlasí nebo s nimi často polemizuje, podle toho, jak se vyjadřují k tomu aspektu práce, na který klade hlavní důraz. Tak je tomu u problému této závažnosti běžné a Ivan Prchlík prokázal nejen informovanost, ale i schopnost zvažovat relevantnost jednotlivé argumentace a pohybovat se v oblasti argumentů často spekulativního rázu odpovědně.

Práce je po úvodu tematicky rozdělena do několika celků:

- I. Tradiční kultury a imperiální legislativa (str. 1-45)
- II. Příklady tolerantního postoje vůči pohanům (str. 46-116)
- III. Příklady netolerantního postoje vůči pohanům (str. 117-198)
- IV. Výhled do dalších staletí (str. 199-204)
- V. Připojeny jsou dva apendixy, z nichž jeden se týká Protikřesťanských spisů a druhý Okolností zániku dělepisného díla Eunapiova, které však souvisejí s hlavním tématem zcela ústrojně (str. 205-232).

Popudem k Prchlíkově práci byly názory badatelů vyjadřujících se v tom smyslu, že christianizace probíhající v římském imperiu byla spíše nenásilná a poměrně rychlá a odehrávala se bez velkých excesů a bez podstatné resistance. Ivan Prchlík hledaje odpověď, která by ozřejmila problematičtější složitost celého procesu, se zaměřil na systematický rozbor co největšího množství zachytitelných zpráv dvojího charakteru, jak těch, které hovoří o toleranci vůči pohanům, tak těch, které podle výsledků jeho zkoumání. svědčí o opačném postoji, a v konečném výsledku (jen) naznačuje, že jev pronásledování křesťanů má svůj pendant v jevu pronásledování pohanů, i když se jejich srovnání vědomě vyhýbal.

Metodologicky vhodně stojí na prvním místě práce kapitola zabývající se rozbořem imperiální legislativy od zákonodárství Konstantina Velikého po Justiniánovo a poté ještě zákonů dalších císařů až do 1. poloviny 10. století.

Ve výchozí kapitole, kterou považuje doktorand za přehledovou, vypouští záměrně motivaci, jež vedla k vydání zákonů, i když by podle jeho názoru mohla být zajímavá a mohla

odhalit spojení politické a náboženské motivace, na niž Ivan Prchlík občas v práci také poukazuje. Zákony, které se týkají podpory křesťanství a represe pohanství jsou uváděny jak v kodexovém znění, tak – pokud se některé z nich nezachovaly – na základě literárních pramenů v parafrázovaném znění. Znění zákonů, jejich cíl i smysl jsou předmětem diskuse řady badatelů, jejichž názory Ivan Prchlík sleduje v celé jejich šíři a hloubce. Textová část jeho pojednání přitom tvoří velmi jasně a přehledně podaný celek. Doprovodné poznámky jsou početně bohaté (v 1. kapitole dosahuje jejich množství čísla 271), diskuse v nich věcná, ale vzhledem k délce poznámek i obtížnosti interpretace zákonů ne vždy při prvním čtení přehledná.

V kapitole druhé o tolerantním postoji vůči pohanům se předmětem studia stávají zprávy z literárních děl. Nutno vyzvednout jejich velkou řadu a spolu s nimi i přehledné uspořádání kapitoly do jednotlivých oddílů. Ze sociologicko-historického hlediska začíná Ivan Prchlík u skupiny důležité pro administrativu státu, u magistrátů; jejich rozdělení na ty, kteří byli činní ve správě východní a západní je nejen samozřejmé, ale je dáno podle Ivana Prchlíka i úřadem, který byl doménou pohanské aristokracie, tj. prefekturou města Říma. Zvlášť jsou vyčleněny případy magistrátů, kdy je jejich náboženské zaměření méně jistě doložitelné a u jednotlivých hodnostářů je bedlivě vážena jak argumentace pramenná, tak i argumentace novodobých badatelů. Po této skupině přechází doktorand k menší společenské skupině nevázané na místo ve státní správě /filozofy, literáty, rétory a k ještě méně zastoupené hodnosti kněží/ a k významným provinciálům. Po sociálně vymezených skupinách přicházejí na řadu aktivity spojené s náboženstvím, tj. rituály a zvyklosti. Pod dostatečně široce koncipovaný název kapitoly se vejde další pododdíl o dobrovolných konverzích.

Jak doktorand připomíná, má tato kapitola „dosti prosopografický charakter“. Jinak to však ani při takto dokumentačně pojaté práci nemůže a nemá být. Vlastní text kapitoly je opět přehledný, čtivý a argumentace je vedena velmi pečlivě. Zato zpracování poznámek je dosti zátěžové, a to i pro velmi zainteresované zájemce.

Za příklad důkladného studia lze pokládat pasáž o magistru officiorum Rutiliu Namatianovi. Zde v patřičně vystavěné a průměrně dlouhé poznámce vykládá Ivan Prchlík své dobré protiargumenty vůči Cameronovým názorům. Na jednom místě se zdá, že tady si neví rady (nebo se to tak jen jeví?) se slovesem *premit* v daném kontextu. Ale pokud Namatianovu verši 398 rozumím, nejde tu o žádný „útisk politický ani náboženský ani kulturní“, ale spíše je tu sloveso *premere* po Namatianově drsné invektivě, v přeneseném významu asi ve smyslu „otravuje“ nebo podobně. (Při tak důkladné poznámkové výzbroji tu nenacházím zmínku o problematice nalezených zlomků Namatianových veršů, které by měly vypovídat více o Namatianově

smýšlení, jak se o tom lze dočíst např. G. B.Conte, Dějiny římské literatury, str. 623. Nebo je to pouze malá či zastaralá informovanost této standardní a užívané příručky?.

Pokud se týká 3. kapitoly, nezmiňuji se o její struktuře blíže, poněvadž tato kapitola má svým uspořádáním přednosti kapitoly předchozí, tj. zejména systematičnost v rozboru nesmírně obsáhlého materiálu, ale obracím se – nikoliv polemicky – jen k některým případům. Z nichž prvním je případ Nicomacha Flaviana mladšího. Kterou domněnku Ivan Prchlík na základě těch úředních postů, jež omilostněný Flavianus mladší zastával, zpochybňuje (str.121)? Že o náboženských postojích Nicomacha Flaviana Mladšího se nic jistého nedozvídáme? Patrně ano. V poznámce 19 na str. 121 -122 o 58 řádcích je na místě Prchlíkovo konstatování, že tu pochyby jsou, ale je zapotřebí tak dlouhý výklad v poznámce? Snad by stačil odkaz na literaturu a pak už jen další článek zpochybňovatele, kde Hedrickovy závěry potvrdí, tj. že jde jistě o diptych z roku 401 a že není z dřívější doby. Totéž platí o druhém argumentu, který se opírá o tvrzení Pecere[ho] (které nelze, jak píše Ivan Prchlík, ničím doložit). Průkaznější se zdá třetí z malé série indicií, ale ani ta není stoprocentní. Podstatnější se mi jeví v celé záležitosti dedikace rehabilitačního nápisu Idibus Septembribus, na niž Ivan Prchlík upozorňuje, což je možno vykládat jako setrvávání potomků v názorovém světě jejich předka. A pokud jde o Prchlíkův dojem, že neuvedení faktu, že rehabilitovaný Flavianus Nicomachus, byl pohan, bylo požadavkem a možná i podmínkou císařského dvora, lze to dokázat nějakými paralelami? Stejně tak lze při tom všem spekulovat o jisté vstřícnosti těch, kteří nápis pořizovali.

Případ Symmachova syna Quinta Fabia Memmia je zařazen oprávněně opatrně mezi nejisté a Ivan Prchlík se zde pouští do úvah zcela přijatelných. V poznámce 49 na str. 130 zaujme úvaha, že Symmachův vnuk, syn Quinta Fabia Memmia jménem Quintus Aurelius Symmachus, konzul roku 446 ještě být křesťanem nemusel; jednak jde o záležitost Flořina chrámu a jednak také o poznámku v Anecdotu Holderi o synu tohoto konzula roku 446 jménem Quintus Aurelius Memmius Symmachus, který byl konzulem roku 485: *antiqui Catonis fuit novellus imitator, sed virtutes veterum sanctissima religione transcendit* (vers. 8-9). Ivan Prchlík správně říká, že tento Symmachus už křesťanem byl a nemluví o jeho konverzi, ale naznačuje, že taková zpráva v původní nezkrácené verzi Anecdota mohla být. Ano, mohla, ale v citované větě jde o srovnání Symmachova a Catona a srovnává se to, mají společné a rozdílné - na rozdíl od Catona se zdůrazňuje, že Symmachus *virtutes veterum* (tj. mezi nimi i Catonovy) překonal *sanctissima religione*. Podle mne tu při úvaze o tom, že v předchozí části mohla být zmínka o konverzi, jde o krok, který je už příliš spekulativní.

Oddíl Intelektuálové v této třetí kapitole má pododdíl Nevyjadřování nonkonformních myšlenek (str. 136). Tady Ivan Prchlík píše: Ač se zdá, některé indicie mohou svědčit o tom, že s vyjadřováním nekonformních myšlenek nemuseli mít poslední pohané problém⁷⁸, v jiných případech tomu mohlo být naopak. V poznámce 78 pak odkazuje na své předchozí údaje (str. 82nn.) a na str. 83 uvádí, že v souvislosti s Alarichovým dobytím Říma 410, se pohané k aktuální situaci vyjadřovali velmi intenzivně. Potom na str. 136 pokračuje: „Augustinus to naznačuje dosti výmluvně, že se kdosi obává publikovat svou už hotovou polemiku s prvními třemi knihami jeho *De civitate Dei*.“ V poznámce 79 pak Ivan Prchlík cituje jen část z tohoto spisu. Tady nechci Ivanovi Prchlíkovi oponovat, spíše naznačit, že ona pasáž z Augustina, *De civitate Dei* V 26 svědčící o tom, že kdosi se obává publikovat svou už hotovou polemiku s prvními třemi knihami jeho *De civitate Dei* (str. 136) je asi o něco málo složitější. V Boží obci skutečně stojí, že Augustinus se doslechl, že se připravuje nebo že už je sepsaný spis proti jeho třem knihám *De civitate Dei*. Říká o „autorech“ ... *sed tempus quaerant, quo sine periculo possint edere*. Jistěže si *sine periculo* můžeme vykládat „bez nebezpečí pronásledování“, ale proč by to nemohlo být i bez nebezpečí, že Augustinova reakce bude taková, že usvědčí opačnou stranu z toho, že její argumentace je slabá. Augustinus totiž diskusi nezakazuje, naopak k ní vyzývá. (Jiná je otázka, jaká by to diskuse byla.) Ten spis zřejmě nevyšel, i když zprávy o něm šly. Ony dva ideové tábory nebyly tak neprodyšně uzavřené, že by se polemika nedostala v písemné podobě do druhého. Že šlo jen o ústní tradici, říká pak Ivan Prchlík v souladu s Paschoudem v Appendixu A, str. 206, pozn. 9. S tím by souhlasila i Orosiova slova v díle *Adversus paganos* z úvodu 9 nn., tj., že měl na Augustinův pokyn shromáždit z historických spisů doklady o tom, jaké katastrofy se odehrály v minulých dobách, a připomenout to, nač „*pagani*“ v polemice zapomínají. A Orosius nepsal přímo proti konkrétnímu dílu konkrétního současníka.

To jsou však poznámky spíše na okraj.

V celé této kapitole Ivan Prchlík předložil průkazný materiál o pronásledování pohanů křesťanským státem, nejen na základě zákonů, ale různým druhem represí, které vyplývají podle mne ze spojení státu a určité ideologie, což je otázka obecného charakteru, a snad by bylo vhodné v této části odkázat na literaturu, která se podobnými problémy zabývá teoreticky. Pak by nebylo zapotřebí se odvolávat na zkušenosti konkrétní typu pozn. 23 na str. VII.

Výhled do dalších staletí (str. 199-204) je stručnější a kladu si jen otázku, do jaké míry je vyčerpávající vzhledem k předchozím kapitolám, nicméně plně uznávám, že odpovídá názvu výhled.

Ze dvou apendixů (str. 205-232) považují za ukázkovou úvahu v Appendixu B, Okolnosti zániku dějepisného díla Eunapiova (str. 212-232). Ivan Prchlík počítá s cílenou likvidací tohoto silně protikřesťansky zaměřeného historického díla, zhruba řečeno proto, že to bylo dílo exponované do té míry, že s ním polemizovali církevní historikové a dále že církev ovlivňovala císařský dvůr, který kodexem nařizuje pálení protikřesťanských knih v kodexové verzi z roku 448 (mluví se však o něm podle Ivana Prchlíka už v aktech efeského sněmu v r. 431). Vzhledem k tomu, že stopy tohoto díla mizí z Konstantinopole na přelomu 5. a 6. století, že Zósimos měl k dispozici nekompletní Eunapiovu verzi, rozdílnou od té, kterou měl před sebou Fótios, a na základě dalších indicií, dochází Ivan Prchlík s pomocí podpůrných názorů moderních badatelů o tom, kde mohl získat přístup k Eunapiově dílu Fótios, k závěru, že dílo bylo vyřazeno cíleně.

V Appendixu A, str.209-210, bych asi byla ještě opatrnější, pokud se týče tvrzení, že protikřesťanská díla tam uvedená byla dochována v jediném rukopise. Jednak se v jediném rukopise dochovala i jiná díla a dále, pokud se týká např. díla *Historia Augusta*, tak francouzský badatel Callu, na jehož úvod k edici prvních tří životopisů z díla *Historia Augusta* z roku 1992 Ivan Prchlík odkazuje, se zabývá historií kulturní recepce jednoho rukopisu, ale Paschoud ve vydání životopisu Aurelianova a Tacitova v téže edici v *Belles Lettres* (1996), str. XLIV, chválí sice Callu beze zbytku, pokud jde o historii recepce, ale a sám se vrací k Hohlově popisu rukopisné tradice a vedle rukopisu P uznává třídu rukopisů Σ , která je nezávislá na P, což podle Paschouda posléze potvrdil i Callu.

Závěr práce Ivana Prchlíka je formulován velmi jasně, jsou v něm zdůrazněno vše podstatné, co je výsledkem jeho bádání. Pozornosti zaslouží především Prchlíkův důraz na postupné vytváření protipohanské legislativy, na její postupné přitvrzování a zejména Prchlíkův odlišný názor na jeden z faktorů, který působil na vymahatelnost a nevymahatelnost práva. Byla jím podle Prchlíka resistance pohanství – té právem přikládá větší význam, než se jí dostává u jiných badatelů. Další aspekt, který Ivan Prchlík zdůrazňuje, je cílenost pronásledování pohanů. Lze očekávat, že právě v těchto bodech bude jeho práce velmi vhodným impulzem k další diskusi.

Jisté výhrady se odvažují mít k formulaci nikoliv textu, který je jasný, ale k formulaci poznámek pod textem. Je nepochybné, že v části, v níž jde o kodexy, není snadné nevolit složité formulace a odkazy. Ale v jiných částech není vhodné konstruovat v poznámkách souvětí tak strukturně složitá (str. 121, pozn. 15, kde je odhadem 10 vedl. vět), až je obsahově nepřehledné. Dále: Ivan Prchlík zachovává „orthographii“ opravdu důsledně a proti konservativnímu psaní se podle mé paměti dopustil jen jednou, a to napsáním slova „rezerva“. Ostatní kritiku ponechávám bohemistům. Zato nedodržel Pravidla českého pravopisu, právě pokud se týče psaní s a z v českých slovech, a to přinejmenším ve dvou případech (Necht' je mi odpuštěno zabředávání do detailů.)

Ivan Prchlík má zálibu v přechodnicích, a to i u tvarů méně běžných a utvořil i zajímavý tvar „uteknuvších se“ (str. 120, pozn. 15), který je, pokud je mi známo, utvořen ne správně a na str. 208 docela stačí výraz „vzniklý“ místo „vzniknuvší“. Nakonec ještě dotaz: subst. indicie znám v plurálu, neboť podle mne vzniklo z pl. indicia (sg. indicium); zná I. Prchlík jiný původ tohoto slova, že píše o indicii?

Disertace Ivana Prchlíka je ukázkou práce, jejíž téma je zvoleno, jak jsem naznačila hned v úvodu posudku, velmi vhodně, neboť je delší dobu stále aktuálním předmětem bádání i zájmu. Je založena na přebohatém materiálu, podrobeném zevrubnému kritickému rozboru, při němž se projevila doktorandova schopnost jednak být rovnocenným partnerem názorů zastávaných významnými badateli, ale i odvážným kritikem některých jejich závěrů a konstruktérem vlastní koncepce. Je dobrým příspěvkem do diskuse, která bude vzhledem k odlišnosti od názorů jiných badatelů, předmětem žádoucí pozornosti.

Práce Ivana Prchlíka splňuje všechny požadavky kladené na disertace, je nesporně přínosnou a je velmi dobrým podkladem k obhajobě.

V Praze 16. září 2012

Prof. dr. Bohumila Mouchová